

Марія ШКУРКО,
молодша наукова дослідниця програми
«Рада: наступне покоління» (RANG)
Агентства США з міжнародного розвитку (USAID)

КУЛЬТУРНА ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Анотація. У статті розглянуто стан культурної дипломатії України під час російсько-української війни. Наголошено на важливості розвитку культурної сфери як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівнях. Розкрито роль культури як індикатора зміцнення української ідентичності. Зауважено, що основну увагу в контексті мистецьких відносин Україна спрямовує на країни Заходу. ЄС зустрів Україну політикою відкритих дверей на початку повномасштабного вторгнення, однак дипломатичні зносини й досі далекі від ідеальних.

Проаналізовано головні виклики культурної дипломатії та способи їх подолання, а також задано стратегічні орієнтири розвитку культурної зовнішньополітичної діяльності під час війни.

Ключові слова: Україна, культурна дипломатія під час війни, Захід, ЄС, Глобальний Південь, Південно-Східна Азія, дипломатичний корпус, культурна спадщина.

З початком повномасштабного російського вторгнення дипломатичний корпус України використовує всі доступні важелі, щоб заручитися підтримкою держав у збройному протистоянні агресору. Культурна дипломатія як вид публічної, можливо, не з перших днів, але все ж почала активно привертати увагу різноманітної цільової аудиторії до масштабного воєнного конфлікту. Нині це дієвий формат донесення правди про Україну та російсько-українську війну [1], хоча після відновлення державної незалежності України цим потужним інструментом дуже часто нехтували. Наприклад, Український інститут, покликаний популяризувати нашу культуру за кордоном, створили всього шість років тому.

Про українську культурну дипломатію як про системне явище заговорили після Революції гідності [2]. Український народ із його активною громадянською позицією почав формувати політичний імідж країни в

очах європейської спільноти та світу. На внутрішньому рівні державні інституції, вчені, дослідники та культурні діячі взяли на себе обов'язок із привернення всесвітньої уваги до України. Потреба в підтримці міжнародної спільноти заради миру змусила мистецький голос лунати гучніше.

Нині основні суб'єкти української культурної дипломатії – це, зокрема, МЗС України та закордонні дипломатичні установи, Український інститут, Український інститут національної пам'яті, Український інститут книги, Державне агентство України з питань кіно, Український культурний фонд, які значно зміцнили свій вплив упродовж останніх десятиліть [3]. У грудні 2015 року в МЗС створили самостійний структурний підрозділ – Управління публічної дипломатії, у складі якого три відділи: культурна дипломатія, іміджеві проекти та зв'язки з медіа [4]. Культурну дипломатію розвивають і зміцнюють також інститути державної влади, неурядові організації, митці, громадські активісти, науковці, журналісти, політики, студенти. Формує імідж України за кордоном й українська діаспора [5].

Культурна дипломатія не тільки допомагає формувати бренд країни. Вона є важливим складником зовнішньої політики держави, за словами Канцлера Німеччини 1969–1974 років Віллі Брандта, її «третім стовпом» поряд із безпекою й економікою [2]. Культурна зовнішньополітична діяльність під час воєнних дій – це дієва зброя в боротьбі з пропагандою, що є частиною гібридної війни. Дипломатична мова фактів разом з емоційними засобами мистецтва значно розширює аудиторію матеріалів і посилює сприйняття реципієнтів.

За останній рік за кордоном відбулося чимало культурних і мистецьких подій на різних рівнях (від персонального, інституційного до загальнодержавного), в різних форматах (одиночні події, окремі проекти, частини міжнародних форумів) і формах (арт, аналітика, дискусії тощо) [1].

У Стратегії публічної дипломатії МЗС України на 2021–2025 роки пріоритетними країнами для культурної дипломатії України стали США, Канада, Велика Британія, Нідерланди, Франція, Німеччина, Польща, Литва, Італія, Австрія, Угорщина, Сербія, Туреччина, Ізраїль, Катар, ОАЕ, КНР, Японія – в межах географії діяльності Українського інституту [6].

Коло тем, які охопила культурна дипломатія 2022 року, також розширилося. Серед них – втрати культурної спадщини внаслідок повномасштабного вторгнення росії. Виставки у 20 країнах світу розповіли 20 мільйонам іноземців про знищені пам'ятки архітектури в різних регіонах України [7].

Політика відкритих дверей для України

За словами генерального директора Українського інституту Володимира Шейка, «24 лютого мільйони людей у світі раптом відкрили для себе

найбільшу в Європі державу Україну, а досі вони про неї нічого не знали» [8]. Обставини докорінно змінили українську культурну дипломатію та змінюватимуть її надалі.

За підтримки Міністерства культури та інформаційної політики України (МКІП) було реалізовано понад 100 проєктів і виставок для міжнародної спільноти про війну в Україні, а також більш як 500 зустрічей з українськими й іноземними партнерами [9].

Українська культура раптово набула широкої представленості та визнання серед закордонних музеїв, театрів, університетів, майданчиків і фестивалів на рівні як проєктів, так і особистих контактів митців. Варто згадати концерти Українського оркестру свободи в ЄС і США, міжнародні гастролі Київського симфонічного оркестру та Київської опери. За участю творчої групи Київської опери балет сучасного українського композитора Олександра Родіна «Аладдін» було поставлено на сцені Каунаського державного музичного театру і внесено до його постійного репертуару. Трупя Театру драми і комедії на лівому березі Дніпра їздила в Литву, Німеччину, Польщу [10]. Відкривалися виставки сучасного мистецтва й українського авангарду. Результати невтомної праці наших письменників були представлені й на літературних ярмарках і фестивалях. Великий успіх мали фільми «Клондайк» Марини Ер Горбач, «Памфір» Дмитра Сухолиткого-Собчука, «Бачення метелика» Максима Наконечного на кінофестивалях класу «А». Понад мільйон людей прослухали лекційний курс «Створення сучасної України» професора Єльського університету Тімоті Снайдера, в якому розглянуто становлення новітньої суб'єктної України через основні події європейської історії та деколоніальну оптику.

У контексті взаємодії України з головними партнерами також варто згадати флагманську програму Українського інституту та Британської Ради – «Сезон культури Велика Британія / Україна» до 30-ліття встановлення дипломатичних відносин між цими державами. Сезон культури став майданчиком для вираження українських митців під час війни, а також дає можливість привернути увагу до пріоритетних сторін українського культурного сектору. Програма представила нашу країну на головних культурних платформах Британії [7].

Ще одним тріумфом для України став історичний концерт «Ноти з України» в одному з найбільших концертних залів світу – Карнегі-холі в Нью-Йорку. Захід було приурочено до 100-річчя північноамериканської прем'єри «Щедрика» Миколи Леонтовича. Саме в Карнегі-холі 1922 року цю композицію вперше виконала Українська республіканська капела. Концерт переглянули онлайн понад 70 тисяч осіб [11].

Також варто зауважити, що історичний центр Одеси внесено до Списку об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО [12].

Серед міжнародних корпорацій, які посприяли підтримці української культури, слід насамперед згадати Гугл і Нетфлікс. У межах співпраці Міністерства культури та інформаційної політики України і Гуглу наприкінці 2022 року було створено онлайн-простір української культури «Україна – поруч». Нетфлікс на своїй платформі запустив український інтерфейс, який став доступним користувачам не тільки в Україні, а й у всьому світі. Також компанія додає нові фільми і серіали, дубльовані українською [13].

Багато країн-членів ЄС, зокрема Латвія [14], Німеччина [15], Фінляндія [16], Франція [17] та Чехія [18], заснували спеціальні фонди та програми для допомоги українським митцям, науковцям і журналістам. Зокрема, Європейський культурний фонд та інші фонди започаткували громадсько-філантропічні ініціативи, як-от Фонд «Культура солідарності» [19]. Коаліція культурних організацій закликала зробити Європейську культурну угоду для України частиною Культурної угоди для Європи [20].

Європейці також швидко усвідомили силу символізації. На тисячах установ та історичних пам'яток замайорів український прапор поряд із національним та європейським. Поляки більше не звуть певний вид вареників «російськими» – тепер вони широко вживають назву «українські». 2022 року ЮНЕСКО також внесла культуру приготування українського борщу до Списку об'єктів нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, що потребують негайної охорони [21]. А перемога нашої країни на пісенному конкурсі «Євробачення 2022» ще раз продемонструвала загальноєвропейську підтримку.

Влітку 2023 року багато ініціатив запустили Національне бюро програми ЄС «Креативна Європа» в Україні, «Дім Європи», фонд «Ізоляція», ГО «Інша освіта», Агенція «Прото продукція». Цьогоріч українці зможуть отримати грантову підтримку на реалізацію своїх проєктів у сфері культури [22].

Серед важливих подій слід також згадати програму першої леді Олени Зеленської «Ти як?», покликану говорити про ментальне здоров'я та рефлексувати про те, що відбувається з кожним із нас [23].

Виклики сучасної культурної дипломатії

Культурний дипломатичний фронт надзвичайно складний, адже подекуди вимагає багато терпіння для роз'яснення основних тонкощів, пов'язаних із війною. Головною проблемою є «мовчазна» західна підтримка російської пропаганди через культуру. У країнах Європи на вимогу скасувати певні культурні події за участю проросійських митців дуже часто можна почути твердження, що культура поза політикою, а територія мистецтва – це місце пошуку порозуміння та діалогу [24].

Причин такої реакції чимало:

– давній сентимент до імперської культури росії та травми Другої світової війни. Деякі європейські країни, як-от Болгарія, Греція і Кіпр, сприйнятливіші до кремлівських наративів через сильну історичну чи культурну спорідненість із росією. Далі на захід, в Австрії, Бельгії, Італії, Німеччині чи Франції еліти часто прихильні до російської культури, і це впливає на їхнє сприйняття рф. Наприклад, формуючи програму благодійних концертів на підтримку України, німецькі філармонії свідомо вибирають музику російських композиторів Дмитра Шостаковича та Петра Чайковського [7]. В Латвії й Естонії наявність значної кількості населення з пострадянською звичкою дивитися російські телеканали є ще одним важелем впливу. А кілька європейських ультраправих партій використовують кремлівські наративи, зокрема й про війну, оскільки це може сприяти досягненню їхніх політичних цілей. Тож навіть попри таке випадкове союзництво з путіним, вони також стають частиною м'якої сили рф [25];

– ігнорування історичного та культурного значення країн «на схід від Берліна». Україна почала більше та гучніше з'являтися в інформаційному просторі держав ЄС після Революції гідності. Це проникання культурного аспекту було доволі повільним. З повномасштабним вторгненням ситуація змінилась. Українців почали запрошувати, нас стало чути – держава розкрилася геть в іншому ключі й отримала нове обличчя, формування якого, до речі, досі триває. Поруч зі «сміливістю» з'явилося поняття «багатство культурної спадщини України», розуміння її історії та величі як держави, що давно претендує на європейське членство. Проте такий культурний зсув має нюанси. Наприклад, французький фестиваль «Un week-end à l'Est» 2022 року присвятив сезон культурі Одеси [26], але не подбав про залучення українських експертів до формування програми. Організацію таких заходів мають постійно коригувати дипломатичні служби України.

Як наслідок, маємо повсюдне проникнення токсичних російських наративів у медіа, гуманітаристику, культурні політики тощо. Явище за масштабами доволі серйозне, адже маніпулюють основними цінностями ЄС: відкритістю, свободою слова та культурного самовираження.

Український дипломатичний корпус й низка культурних установ і далі звертаються до іноземних культурних та академічних інституцій із закликом зупинити культурну співпрацю з рф і представлення російського мистецтва у світі. Дипломати та незалежні митці й донині ведуть нюансовані ґрунтовні перемовини з представниками сфери культури щодо виключення російського мистецького продукту з програм заходів, акцентують на неприпустимості виконання українських і російських творів на одній сцені чи організації подій, розрахованих на учасників як з України, так і з росії. Серед них варто згадати Стамбульський міжнародний музичний фестиваль,

Каннський кінофестиваль, Музей сучасного мистецтва у Кракові, Шеф-фільдський фестиваль документального кіно, Сараєвський кінофестиваль, Музей Кунстпаласт у Дюссельдорфі, Medienboard Berlin-Brandenburg, Кельнську філармонію, Королівський театр Ла Монне у Брюсселі, міжнародні художні резиденції й організаторів гастрольних заходів [7].

На дипломатичну позицію не використовувати творів російських класиків, що їх пропагандисти давно інструменталізували та застосовують у своїх інтересах, поки пристали не всі країни Заходу. Деякі політики не розуміють, що нині йдеться про підтримку України, а не про «cancel russia». Блокування ж російських державних ЗМІ чи заборона деяким росіянам в'їзду до Європи є вимушеним, але необхідним застереженням. Державам Заходу не слід боятися підриву європейських настроїв, адже мовиться про гарантування найголовнішої цінності – безпеки.

Стратегічні орієнтири розвитку культурної дипломатії України під час війни

Культурну дипломатію нашої країни наразі потрібно формувати, зважаючи на цілі війни, які агресор ставить перед собою. Серед них основні – «демілітаризація та денацифікація України», а також «остаточне розв'язання українського питання». Ворог заперечує право українців на самовизначення, власну ідентичність, мову та культуру.

Окреслимо орієнтири, яких слід дотримуватися нашому дипломатичному корпусові в найближчому майбутньому:

– збільшення пріоритетності культурної дипломатії. Українська культура – це фундамент нашої ідентичності. Враховуючи історичні утиски, неможливість провадити діяльність на повну силу, нині маємо надати культурі увагу та підтримку на найвищому політичному рівні. Отримання належного ресурсного забезпечення та готовність державного апарату сприяти її розвитку стали необхідністю, адже Україна протидіє великій пропагандистській машині росії та все ще долає безліч стереотипів й упереджень у світі;

– перехід від культурної тактики до стратегічного мислення щодо культури. Наразі сфера культурної дипломатії (як державна, так і громадська) тримається на плаву не в останню чергу завдяки підтримці з боку іноземних партнерів. Не секрет, що дипломатія під час війни зосереджена на закритті нагальних потреб, але в майбутньому ця підтримка має конвертуватись у довгострокові стратегічні програми. Орієнтиром мають стати митці, котрі залишилися в Україні, а також ті, хто перечікує війну за кордоном. Для нашої держави їхнє повернення є пріоритетним;

– розширення меж культурної дипломатії. Мистецька присутність України дотепер була вкрай обмеженою в головних країнах Глобального Півдня, серед яких Аргентина, Бразилія, Індонезія, Кенія, Мексика, ПАР.

Не забуваймо й про держави Південно-Східної Азії. Для цієї роботи варто розбудовувати нову експертність та спроможність команд;

– розвиток і підтримка українських студій в іноземних університетах та аналітичних центрах. Голос українських учених повинен бути почутим і мати відповідну вагу у світі, нарівно з науковцями провідних країн;

– сприяння митцям задля генерування сучасного неповторного культурного продукту України. Війна завдала величезних втрат секторам культури. За інформацією МКІП, із 24 лютого 2022 року до 25 липня 2023 року російські війська пошкодили чи зруйнували 763 об'єкти культурної спадщини [27]. Україні слід плідно працювати, щоб культурній дипломатії невдовзі не забракло культури;

– акцент на багатокультурності та розмаїтті України, розвиток кримськотатарських студій. Така позиція влади буде спрямована на розвіювання міфу російської пропаганди про «нацифіковане суспільство», а також на інтеграцію культурної неповторності кримських татар, поляків, євреїв, греків та інших спільнот у множину української ідентичності.

1. Культура в часі війни: дипломатичний фронт // Інститут стратегії культури. URL: <https://isc.lviv.ua/diplomati-ia-v-chasi-vijny>
2. Семенік О. «Емоція лишається надовго»: три культурні менеджерки про soft power культурної дипломатії // Креативна Європа в Україні. URL: <https://creativeeurope.in.ua/posts/soft-power-cultural-diplomacy>
3. Культурна дипломатія: навч. посібник / за заг. ред. І.Б. Матяш, В.М. Матвієнка; ІМБ КНУ ім. Тараса Шевченка; НТІДМВ. Київ: ДП «ГДІП», 2021. 252 с.
4. Костров В. Культурна дипломатія України: чому не використовуємо резерви? // Віче. 2016. № 14. URL: <https://veche.kiev.ua/journal/5266/>
5. Луцишин Г. Особливості розвитку культурної дипломатії України в сучасних умовах / Г. Луцишин, А. Гончарук // Гуманітарні візії. Львів: НУ «Львівська політехніка», 2017. Т. 3. № 1. С. 25–30. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/nov/6654/lucishin.pdf>
6. Стратегія публічної дипломатії Міністерства закордонних справ України на 2021–2025 роки. К., 2021. 31 с. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/Стратегія/public-diplomacy-strategy.pdf>
7. Шейко В. В епіцентрі уваги: підсумки 2022 року в культурній дипломатії // LB.ua. 30 грудня 2022. URL: https://lb.ua/culture/2022/12/30/540637_epitsentri_uvagi_pidsumki_2022_roku.html
8. Бортняк К. Володимир Шейко: «За кордоном хочуть бачити мистецтво, яке швидко рефлексує досвід війни» // Український тиждень. 28 грудня 2022. URL: <https://tyzhden.ua/volodymyr-shejko-za-kordonom-khochut-bachyty-mystetstvo-i-ake-shvydko-refleksuie-dosvid-vijny>
9. МКІП – Міністерство культури та інформаційної політики // Telegram. 29 травня 2023. URL: <https://t.me/mkipu/6292>
10. Вікторія Муха: Київські театри в надскладних умовах воєнного стану створюють новий культурний продукт // Офіційний вебсайт Київської міської ради. 31 травня 2023. URL: <https://kmr.gov.ua/uk/content/viktoriya-muha-kyyivski-teatry-v-nadskladnyh-umovah-voynennogo-stanu-stvoryuyut-novyy>
11. Святування 100-річчя Щедрика // Український інститут. URL: <https://ui.org.ua/sectors/projects/celebrating-100-years-of-carol-of-the-bells>
12. «Ми з Україною»: як Google, Netflix та WPP підтримують українську культуру та економіку // Юрінком Інтер. 18 Січня 2023. URL: https://yurincm.com/legal_news/my-z-ukrainoiu-ia-k-google-netflix-ta-wpp-pidtrymuiut-ukrainsku-kulturu-ta-ekonomiku/
13. Можливості програми ЄС «Креативна Європа» для представників перформативного сектору // Креативна Європа в Україні. URL: <https://creativeeurope.in.ua/events/160>
14. Ти як? У межах ініціативи Олени Зеленської українцям розкажуть про важливість піклування про mentale здоров'я // Офіційне інтернет-представництво Президента України. 24 березня 2023 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ti-yak-u-mezhah-inicijativi-oleni-zelenskoyi-ukrayincyam-rozk-81777>

15. Григоренко Г. Культурний фронт під час війни // Вокс Україна. 6 грудня 2022. URL: <https://voxukraine.org/kulturnyj-front-pid-chas-vijny>
16. У Парижі відбудеться фестиваль “Un week-end à l’Est”, присвячений українській культурі // Український інститут. URL: <https://ui.org.ua/news/festival-dedicated-to-ukrainian-culture-in-paris>
17. Через російську агресію в Україні постраждали 763 об’єкти культурної спадщини // Міністерство культури та інформаційної політики України. 7 серпня 2023. URL: <https://mcp.gov.ua/news/cherez-rosijsku-agresiyu-v-ukrayini-postrazhdaly-763-obyekty-kulturnoyi-spadshhyny/>
18. Zerka, P. (2023) ‘Culture clash: Russia, Ukraine, and the fight for the European public’, *European Council on Foreign Relations*, 9 May. Available at: <https://ecfr.eu/publication/culture-clash-russia-ukraine-and-the-fight-for-the-european-public/>
19. UNESCO (2022) *Culture of Ukrainian borscht cooking*. Available at: <https://ich.unesco.org/en/USL/culture-of-ukrainian-borscht-cooking-01852>
20. *Cultural Deal EU* (no date). Available at: <https://www.culturaldeal.eu/>
21. *Culture of Solidarity Fund* (no date). Available at: <https://cultureofsolidarityfund.eu/>
22. *Culture for Ukraine* (no date). Available at: <https://www.idu.cz/en/about-us/projects-and-infoportals/2780-culture-for-ukraine>
23. Ministry of Culture of France (2022) *Soutien Culture Ukraine: le ministère de la Culture se mobilise*, 6 April. Available at: <https://www.culture.gouv.fr/Aides-demarches/Aides-demarches-et-subventions/Dispositifs-specifiques/Soutien-Culture-Ukraine-le-ministere-de-la-Culture-se-mobilise>
24. Helsinki International Artist Programme (2022) *Ukraine Solidarity Residencies Programme*. Available at: <https://www.hiap.fi/ukrainian-aid/>
25. The Internationale Gesellschaft der Bildenden Künste (2022) *Information for artists from Ukraine. Residence in Germany, services and support*, 8 November. Available at: <https://www.igbk.de/en/service-e/news-service/1956-ukraine-links-e>
26. Latvian Public Broadcasting (2022) *Ukrainian creatives can apply for artistic stipends in Latvia*, 27 April. Available at: <https://eng.lsm.lv/article/culture/culture/ukrainian-creatives-can-apply-for-artistic-stipends-in-latvia.a454184/>
27. UNESCO (2023) *The Historic Centre of Odesa*. Available at: <https://whc.unesco.org/en/list/1703/>

Mariia SHKURKO,
Junior Research Fellow,
USAID's Rada Next Generation Program

CULTURAL DIPLOMACY OF UKRAINE DURING THE WAR

Abstract. The article explores the role of cultural diplomacy as an essential component of public diplomacy. Western countries have been the focus of Ukrainian cultural relations. However, even though the EU greeted Ukraine with a policy of 'open doors' since the beginning of the full-scale invasion, diplomatic relations between the EU and Ukraine remain far from ideal. The study addresses the specific challenges and their possible solutions and focuses on the strategic targets in the development of Ukrainian cultural diplomacy during the war.

The first year of the war featured many diverse cultural and artistic projects held at various levels abroad, from exhibitions and forums to debates and artistic performances. The bulk of Ukrainian cultural diplomacy efforts were directed at the US, the UK, France, and other countries, with a view to drawing attention to Ukraine's rich cultural heritage. Additionally, the author extensively covers the profound issue of cultural heritage loss due to the Russian invasion.

The war changed the approaches to cultural diplomacy, having highlighted its crucial role in countering propaganda and hybrid warfare. The article explores the contemporary challenges and strategic areas of focus for developing Ukrainian cultural diplomacy during the war, including Russian manipulative narratives that exploit insufficient understanding of Ukraine's historical and cultural significance observed in some EU countries. With this in mind, maintenance of an accurate perception of Ukraine abroad requires constant adjustment by diplomatic services, such as prioritisation of cultural diplomacy, broadening of its scope, support for artists and Ukrainian studies in foreign universities, emphasis on Ukraine's multiculturalism, the development of Crimean Tatar studies, etc.

Keywords: Ukraine, wartime cultural diplomacy, the West, EU, Global South, South and East Asia, strategic development of cultural diplomacy, challenges, Russian aggression against Ukraine.